

GLADOVNA STAVKA V MOŠKI KAZNILNICI V MARIBORU V AVGUSTU IN SEPTEMBRU 1936

FRANCE FILIPIC

V moški kaznilnici v Mariboru je bilo v tridesetih letih nekaj gladovnih stavk političnih obsojencev, prva že med 15. in 25. septembrom 1930, ko so bile življenjske prilike v tej kaznilnici še izredno težke in je veljal še stari, avstrijski hišni red.¹ Kljub odporu kaznilniške uprave, ki ni bila pripravljena pristati na kakršnokoli popuščanje, je tedaj skupina desetih političnih obsojencev, komunistov, ob trdovratnem vztrajanju obeh iniciatorjev stavke, Rodoljuba Čolakovića in Radeta Vujovića, ki sta vzdržala v stavki 10 dni, dosegla premestitev v celice na južni strani zgradbe, dovoljenje za sprejemanje večjega števila knjig in električno razsvetlavo v celicah do osme ure zvečer.²

Sicer je že zakon o izvrševanju kazni z odvzemom svobode, ki je stopil v veljavo 1. januarja 1930,³ nekoliko omilil pogoje, v katerih so živeli obsojenci v kaznilnicah stare Jugoslavije, vendar je pomembnejše spremembe v kaznilniško življenje v Jugoslaviji prinesel šele novi hišni red, ki je bil objavljen v Službenih novinah 4. januarja 1932; zlasti pomembna so bila njegova določila o komuniciranju zapornikov z zunanjim svetom, o možnostih sprejemanja pošte in paketov.

Politični obsojenci so bili prej in po uveljavitvi tega novega hišnega reda v enakem položaju kot kriminalci ter niso bili deležni po zakonskih predpisih nikakršnih olajšav. Šele tako imenovana »Miškulinova uredba«, ki jo je pravosodno ministrstvo izdalo 9. septembra 1935,⁴ je političnim obsojencem, komunistom, priznala pomembne olajšave (pakete do 20 kilogramov mesečno, do 5 ur sprehoda na dan itd.). Toda nekaj manj kot leto dni po tej uredbi je novi minister za pravosodje, dr. Dragiša Cvetković izdal 10. avgusta 1936 odredbo,⁵ s katero je režim za politične obsojence, komuniste, v kaznilnicah vnovič zaostрил. V kaznilnici v Sremski Mitrovici je nova odredba povzročila najhujši odpor (čeprav se je že tudi prej kršilo »Miškulinovo uredbu«).⁶ Ko politični obsojenci, komunisti v avgustu 1936 s svojim odporom proti odredbi ministra za pravosodje od 10. avgusta 1936 niso dosegli nobenega uspeha, je 24. oktobra 1936 stopilo v Sremski Mitrovici 135 političnih obsojencev v gladovno stavko,⁷ ki je trajala nato 4 dni, do 28. oktobra 1936, ko je ministrstvo za pravosodje preklicalo svojo odredbo od 10. avgusta 1936 in potrdilo »Miškulinovo odredbo« od 9. septembra 1935.⁸ Istočasno kot v Sremski Mitrovici, to je 24. oktobra 1936 so pričeli z gladovno stavko tudi politični obsojenci, komunisti, v Moški kaznilnici, v Mariboru; to je bila druga stavka v tej kaznilnici, trajala je do novembra 1936.⁹ Politični obsojenci, komunisti, udeleženci v tej stavki, so bili vsi, razen enega, pripeljani 11. avgusta 1936 iz kaznilnice v Sremski Mitrovici,¹⁰ samo Ivo Marinković, obsojen 9. avgusta 1935 pred okrožnim

sodiščem v Bjelovaru na 7 mesecev strogega zaporu, na kazen, katero mu je 30. decembra 1935 povišal Stol sedmornice na 3 leta robije,¹¹ je bil priveden v Maribor v kaznilnico 11. julija 1936 iz kaznilnice v Lepoglavi.¹² Konec 1936. leta je bilo v kaznilnici v Mariboru vsega 491 obsojencev,¹³ od tega 25 političnih. Tako neznatno število političnih obsojencev se je ob velikem številu kriminalcev zelo težko uveljavljalo s svojimi zahtevami, kar je posebno prišlo do izraza v okoliščinah, v katerih je potekala gladovna stavka.

Mnoga pričevanja političnih obsojencev, ki so se v stari Jugoslaviji znašli za kaznilniškimi zidovi v Mariboru, govore o trdem in brezdušnem režimu v tej kaznilnici,¹⁴ zlasti o pedantnem in birokratskem ravnanju njenega ravnatelja Nika Vrabra, ki je to službo nastopil novembra 1924. leta. Tako je bilo tem večje tveganje peščice zapornikov, političnih obsojencev v mariborski kaznilnici, ko se je odločila za gladovno stavko.¹⁵

V mariborski kaznilnici je bilo med gladovno stavko 27 obsojencev, komunistov, ki so, po izjavi nekaterih članov te skupine,¹⁶ vsi sodelovali v stavki, po podatkih kaznilniške uprave v Mariboru pa niso sodelovali trije obsojenci, ki so bili bolni.¹⁷

V kakšnih okoliščinah je potekala ta gladovna stavka in kdo so bili njeni akterji?

Vsekakor je za boljše razumevanje te stavke potrebno poseči v njeno predzgodovino.

Znano je, da je 1935. leto bilo prelomno v razvoju KPJ, k čemur je zlasti pripomoglo dvoje, prvič, končana je bila obnova partije, ki je bila pod prvimi udarci diktature zdesetkana, in uveljavila se je njena programska preusmeritev, tako z izhodišč IV. državne konference, ki je potekala 24. in 25. decembra 1934 v Ljubljani, Splitskega plenuma, 9. in 10. junija 1935 v Splitu in VII. kongresa Komunistične internacionale, od 25. julija do 20. avgusta 1935 v Moskvi. Poudarjena ljudskofrontna usmerjenost KPJ je pripomogla k njenemu prvemu širšemu prodoru v tridesetih letih med množice, močno pa se je v tem času tudi povečalo število njenih članov. Zlasti se je KPJ organizacijsko okrepila, ko je po junijskem plenumu CK KPJ ustanovil tako imenovani državni biro partije »operativni organ biroja centralnega komiteja za neposredno vodenje vsega dela partijskih organizacij v državi« s sedežem v Zagrebu, kratko imenovan ZEM-BILJ, s sekretarjem Djordjem Mitrovićem na čelu.¹⁸ ZEMBILJ je deloval v Zagrebu, kjer je imela svoj sedež tudi centralna partijska tehnika, skoraj 5 mesecev, bil je preko kurirskih zvez v stiku z vsemi pokrajinskimi komiteji KPJ, sprejemal je in obravnaval njihova poročila, določal stališča in dajal direktive za njihovo delovanje. Mitrović se je ob sodelovanju ostalih članov ZEMBILJ (Drago Marušić, Srdja Prica) pred-

stavil kot vztrajen organizator,¹⁹ tako da je središče KPJ v Zagrebu preko svojih zvez pomembno vplivalo na delovanje KPJ in SKOJ v posameznih pokrajinah v državi, tja do oktobra 1935, ko je policija pričela z aretacijami komunistov v Sisku, v naslednjih mesecih pa tudi v Zagrebu in Beogradu. 14. novembra 1935 sta istočasno padla v Zagrebu policiji v roke Djordje Mitrović in Franjo Kralj, član PK KPJ za Hrvatsko in Slavonijo. Na osnovi poročil o delovanju KPJ v državi, ki jih je policija našla pri Mitroviću in na osnovi delnih priznanj obeh aretiranih, ki sta bila med zasliševanjem na policiji izpostavljena najhujšim mukam, so se aretacije komunistov razširile skoraj na vso državo; policija je prišla večino članov pokrajinskih komitejev, razen v Vojvodini, člane aparata CK SKOJ, nekaj članov centralne tehnike ter okrožnih in mestnih vodstev KPJ in SKOJ. Do srede 1936 je bilo prijetih preko 2000 komunistov, postavljenih pred sodišče pa okoli 500.²⁰ V Proleterju je v februarju 1936, v članku »Naj dejstva govore«²¹ bilo zapisano: »Od sredine novembra 1935 do danes je prijetih okrog 500 ljudi. Ti ljudje so v policijskih zaporih podvrženi takšnim mukam, ki presegajo vse to, kar je videla Jugoslavija v teh sedmih črnih letih. Starim srednjeveškim metodam prejšnjih šestojanuarskih vlad so se pridružile nove »specialitete« duhovnika Korošca... Delavska funkcionarja Djordje Mitrović, kovinar in Dragutin Kralj²² sta že tri mesece podvržena takšnim mukam, da sta ta dva mlada, krepka človeka še samo senca samega sebe.«

V nadaljevanju članek opisuje torturo na policiji, navedeno je, kako Ivanu Brijačku,²³ češko-slovaškemu državljanu, ki ima za seboj že 5 let robije v Požarevcu, žgejo hrbet z razgretim likalnikom, kako je Ivan Sabolek,²⁴ potem, ko so mu teptali rebra, ga obešali z glavo navzdol in ga tolkli po modih, poskušal napraviti samomor, kako so na podoben način mučili Pavleta Dursanovića²⁵ itd.

Med aprilom in julijem 1936 so se pred državnim sodiščem za zaščito države v Beogradu zvrstili procesi, na katerih so bili med velikim številom obtožencev postavljeni pred sodni senat tudi poznejši udeleženci gladovne stavke v Mariboru, vsi, razen Iva Marinkovića, za katerega smo že navedli, da je bil obsojen 9. avgusta 1935 pred okrožnim sodiščem v Bjelovarju,²⁶ in Aleksandra Radića, ki ga je obsodilo 30. aprila 1936 okrožno sodišče v Sremski Mitrovici na leto dni strogega zapora.²⁷

4. aprila 1936 je bila na sodnem procesu, ki je zajel skupino 12 ljudi iz državnega vodstva SKOJ, izrečena sodba tudi trem članom CK SKOJ, ki so bili pozneje prestavljeni v Maribor, organizacijskemu sekretarju CK SKOJ, Ivanu Saboleku, tri leta robije, Pavletu Dursanoviću, članu CK SKOJ in partijskemu instruktorju, ki se je šolal na KUNMZ v Moskvi, 3 leta robije, ter Mirku Tomičiću, članu CK SKOJ, 2 leti strogega zapora.²⁸

4. junija 1936 je bila izrečena sodba 25 članom skupine organizatorjev partijske mreže, ki je bi-

la neposredno vezana na ZEMBILJ in osrednjo partijsko tehniko v Zagrebu; nosilec procesa je bil Djordje Mitrović, sekretar ZEMBILJ,²⁹ ki je bil obsojen na 5 let robije, vseh oseb, ki so bile obsojene na tem procesu in so morale pozneje v kaznilnico v Mariboru, je bilo — z Djordjem Mitrovićem — kar devet: Ivan Brijaček, 2 leti robije, Vladimir Brkić,³⁰ leto in šest mesecev strogega zapora, Zvonimir Brkić,³¹ leto strogega zapora, Milan Hofman,³¹ leto in 6 mesecev robije, Viktor Ivičić,³² leto in 6 mesecev strogega zapora, Franjo Kralj, 3 leta robije, Sigmund Kraus,³³ 2 leti strogega zapora in Anton Suknaić,³⁴ leto strogega zapora.

13. junija 1936 je državno sodišče za zaščito države v Beogradu obsodilo šest članov KPJ, ki so v Zagrebu snovali partijske obrambne čete.³⁵ Nosilec procesa je bil Zvonimir Svjetličić,³⁶ glavni organizator obrambnih čet KPJ, prestavljen pozneje v Maribor. V tem procesu je bil obsojen na smrt Djuro Halabarec,³⁷ ki je januarja 1936 med demonstracijami brezposelnih v Zagrebu ustrelil stražnika. Na istem procesu so bili še obsojeni Miloš Zidanšek,³⁸ 2 leti robije Mirko Vanić,³⁹ 3 leta robije in Teodor Krivak,⁴⁰ 3 leta robije; vsi trije so bili odpeljani v kaznilnico v Maribor.

9. julija 1936 je državno sodišče za zaščito države izreklo sodbe najštevilnejši skupini obtožencev v procesih, vezanih na delovanje ZEMBILJ; v procesu, katerega nosilec je bil Trajko Stamenković,⁴¹ sekretar pokrajinskega komiteja KPJ za Srbijo, je bilo obsojenih vsega 37 obtožencev, med njimi 9, ki so pozneje bili prestavljeni v Maribor,⁴² poleg Trajka Stamenkovića, ki je bil obsojen na 6 let robije: še ing. Lovro Šperac,⁴³ leto dni robije, Mihajlo Bumbulović,⁴⁴ instruktor CKKPJ, ki se je šolal na KUNMZ v Moskvi, 6 let robije, Josip Bosak,⁴⁵ 5 let robije, Jovan Jerković,⁴⁶ 4 leta robije, Naftali Demajjo,⁴⁷ pet in pol let robije, David Demajo,⁴⁸ 3 leta robije, Djevad Maglajlić,⁴⁹ tri leta robije, Vladimir Štefanić,⁵⁰ 3 leta robije.

Obsojenci z navedenih procesov so bili dan, najpozneje dva dni po izreku sodbe iz zaporov sodišča za zaščito države prepeljani v kaznilnico v Sremski Mitrovici in tukaj razporejeni po samotnih celicah, v katerih naj bi prebili tri mesece, prvo stopnjo svoje kazni, tako da bi bili po treh mesecih premeščeni v skupne sobe. Medtem je bil prestavljen iz Lepoglave za novega upravnika kaznilnice v Sremski Mitrovici Dušan Petrović, znan po svojem brezobzirnem in nečloveškem ravnanju s političnimi obsojenci, povzročitelj masakra 20. avgusta 1935 v Lepoglavi.⁵¹ Petrović je takoj po svojem prihodu pričel zoževati političnim obsojencem njihove že priznane pravice, kar je izzvalo nemire in proteste med političnimi obsojenci. Kot smo že navedli je nato uredba ministra za pravosodje dr. Dragiša Cvetkovića, s katero je bila preklicana »Miškulinova odredba«, ⁵² 10. avgusta 1936 celo izzvala v mitroviški kaznilnici najhujše proteste. Ko so se novodošli obsojenci iz prej navedenih sodnih procesov takoj po svojem prihodu pridružili

nemirom in protestom v kaznilnici,⁵³ je ministrstvo za pravosodje naglo ukrepalo, odbralo je med novodošlimi 26 obsojencev, za katere je menilo, da so najbolj nevarni za red in mir v kaznilnici ter jih prestavilo v mariborsko kaznilnico; strogi režim v tej kaznilnici naj bi jih ukrotil. K izločitvi 26 obsojencev iz množice novodošlih, ki so bili razporejeni po samotnih celicah v stari zgradbi mitroviške kaznilnice je pripomoglo dejstvo, da so nekaj dni pred to izločitvijo stopili v gladovno stavko, da bi izsilili prestavitev v mladinsko zgradbo.⁵⁴

Upravnik kaznilnice v Sremski Mitrovici Dušan Petrović je z dopisom 10. avgusta 1936⁵⁵ kazenskemu zavodu v Mariboru sporočil, da je pravosodno ministrstvo s svojim sklepom od 10. avgusta 1936, št. 80540 prestavilo v kazenski zavod v Mariboru obsojence Ivan Sabolek, Trajko Stamenković, Pavle Dursanović, Mirko Tomić, Djordje Mitrović, Franjo Kralj, Sigmund Kraus, Ivan Brijaček, Anton Suknaić, Viktor Ivičić, Zvonimir Svetličić, Mirko Vanić, Mihajlo Bumbulović, Lovro Šperac, Josip Bosak, Dževad Maglajić, Aleksandar Radić, Jovan Jerković, Naf-tali Demajo, Vladimir Stefanović, Vladimir Brkić, Zvonimir Brkić, Miloš Zidanšek, Teodor Kri-vak in Milan Hofman.

K navedenemu spisku je Dušan Petrović dodal navodilo:

»Ker je ministrstvo za pravosodje predpisalo za navedene obsojence poseben režim, se priporoča upravi, da od sprejetja tega sklepa v vsem uporablja najstrožji predpis, ki velja za vse ostale obsojence kriminalce.

Istočasno se priporoča upravi, da onemogoči zgoraj navedenim premeščenim obsojencem sleherni stik z ostalimi obsojenci.«

Ministrstvo za pravosodje je tudi samo posebej poslalo z datumom 10. avgust 1936⁵⁶ dopis upravi mariborske kaznilnice s seznamom obsojencev, ki jih je prestavljalo tja iz Sremske Mitrovice, temu dopisu pa je v celoti dodalo svojo uredbo od 10. avgusta 1936 o strožjem režimu za politične obsojence v kaznilnicah.

Skupina političnih obsojencev je potovala iz Sremske Mitrovice v Maribor dva dni, od 10. na 11. avgust 1936, obsojenci so bili vključeni in še pripeti h klopem v vagonu. Potovali so v veliki vročini, sicer pa so bili orožniki, ki so jih spremljali korektni in Svetličiću se je celo posrečilo na eni od postaj med Celjem in Mariborom odvreči skozi okno dopisnico, namenjeno domačim.⁵⁷ Proti večeru 11. avgusta 1936 so prispeli v Maribor; tu se je vlak ustavil preden je zapeljal na železniški most, vagon z obsojenci so železničarji odklopili od kompozicije in potisnili pred bližnjo kaznilnico. Obsojence so orožniki odgnali v kaznilnico, kjer jih je pričakal na dvorišču ravnatelj Niko Vrabl. V krajšem nagovoru je novodošle opozoril, da v tej kaznilnici vlada strog red in da jih čakajo hude kazni, če se bodo pregrešili proti njemu.⁵⁸ Nato so morali novodošli v klet, kjer so jih ostrigili, skopali in preoblekli, po prebiti noči v kleti pa so jih razdelili po samotnih celicah, sleherni med njimi pa je

moral še posamično k ravnatelju Niku Vrabl v njegovo pisarno.

V samotnih celicah so bili zaporniki strogo ločeni drug od drugega, kljub temu pa so pričeli vzpostavljati stike med seboj s trkanjem ob steno, sporazumevajoč se med seboj po sistemu zaporniške abecede.⁵⁹ Kogar so pazniki zalotili pri tem trkanju, je prejel disciplinsko kazen in je moral v klet v temnico. Kletne celice so bile, po izjavi vseh obsojencev, vlažne, naoknice so pazniki zaprli, da so bili zaporniki v popolni temi, če je obsojenec bil kaznovan s trdim ležiščem, je moral ležati na pogradu na golih deskah — po nekaterih izjavah tudi kar na tleh —. Podatki govore o tem, da so enim disciplinsko kaznovanim zapornikom pri odhodu v »klet« vzele vezalke iz čevljev, drugim naj bi bili sploh odvezli obuvalo. Hrana je bila pičila, droben košček mesa enkrat na teden, sicer pa repa, zelje, krompir, fižol, vse zelo borno zabeljeno in vodeno, kaznjence je reševala pred lakoto možnost, da so si, če niso bili disciplinsko kaznovani, pod določenimi pogoji lahko kupovali priboljške, smeli pa so tudi sprejemati pakete — po Miškolinovi uredbi v večjem obsegu (do 20 kilogramov mesečno), v obdobju, ko je bila ta uredba zožena pa do 10 kilogramov mesečno, in to samo od družinskih članov.⁶⁰ Posebna odredba pravosodnega ministrstva od 10. avgusta 1936⁶¹ je za obiske, ki so jih lahko sprejemali politični obsojenci, vsebovala izredno določilo: »Obsojeni komunisti lahko sprejmejo obiske enkrat mesečno in to samo najožje družinske člane.« Obisk ne sme trajati več kot 20 minut. Ob sestanku obsojenca z družino mora biti upravnik zavoda osebno navzoč. Razgovarjati se sme samo o strogo družinskih prilikah in o premoženjskih zadevah. Vse ostalo je strogo prepovedano, zlasti pogovor o političnem položaju v domovini ali na tujem. To odrejam zato, ker je dosedanji liberalni postopek bil namerno zlorabljen z namenom, da se obsojenci komunisti povežejo s svojo ilegalno organizacijo v zunanjem svetu.«⁶²

Disciplinske kazni so bile pogoste, tako za kršenje strogega reda na skupnem prehodu, ko so morali obsojenci z rokami na hrbtu, molče in v določeni oddaljenosti drug od drugega korakati v krogu na dvorišču med dvema kniloma kaznilnice, za ne dovolj disciplinirano vedenje obsojencev napram pazniku in zlasti za vzpostavljanje zvez med zaporniki s trkanjem ob steno.

Kazni je izrekal upravnik kaznilnice Niko Vrabl, v njegovi odsotnosti pa njegov namestnik, učitelj Miško Cizelj na raportu, na katerega so pazniki pripeljali kaznjence, ki je zagrešil kakšen prestop.

Tako je bil manj kot teden dni po prihodu v mariborsko kaznilnico že kaznovan Anton Suknaić, ki je prejel 17. avgusta 1936 dva tedna zapore v samotni celici v kleti s postom vsak drugi dan in 8 dni trdega ležišča, ker se je poskusil sporazumeti z obsojencem Viktorjem Ivičićem v sosednji celici s trkanjem ob steno.⁶⁴ 19. avgusta 1936 so bili kaznovani Djordje Mitrović, Teodor

Krivak in Zvonimir Brkić s tremi dnevi zapora v celici s trdim ležiščem in dvema postoma (kazen so prebili v kleti), ker so se s trkanjem sporazumevali z zapornikom v sosednji celici.⁶⁵ 19. oktobra 1936 je ing. Lovro Šperac prejel en dan zapora v celici s trdim ležiščem in postom, češ da je bil predržen napram pazniku.⁶⁶ Navedli smo samo nekaj podatkov iz osebnih spisov, ki so od posameznih obsojencev ohranjeni v fondu moške kaznilnice v Mariboru v jugoslovanskih arhivih. Dejansko ni bilo obsojenca v tem času, da ne bi bil kaznovan.

Kazen v kleti je bila zelo huda. Soglasna so pričevanja o vlažnih celicah,⁶⁷ celo v poročilu Radomirja Pašića, odposlanca ministrstva za pravosodje od 5. novembra 1936⁶⁸ je povedano, da so celice v kleti »prilčno vlažne«. Kot drugod po celicah se tudi tu pozimi ni kurilo.

Kot smo že omenili je bilo vseh 26 obsojencev, ki so prispeli 11. avgusta 1936 v mariborsko kaznilnico, razporejenih po samotnih celicah. S tem v zvezi je poročala kaznilniška uprava 13. avgusta 1936 ministrstvu za pravosodje v Beogradu,⁶⁹ da je 23 obsojencev, ki prestajajo I. stopnjo kazni, razporejenih po celicah v samotnem zaporu, v skladu s § 20, 1. odstavek zakona o izvrševanju kazni odvzema svobode,⁷⁰ ter da so trije obsojenci, ki prestajajo II. stopnjo kazni prav tako razporejeni po samotnih celicah v skladu s § 20, odstavek 3, zakona o izdrževanju kazni odvzema svobode.

O položaju, v katerem so se znašli obsojenci v mariborski kaznilnici, ki so prišli 11. avgusta 1936 iz Sremske Mitrovice, značilno priča pismo, ki ga je 5. septembra 1936, dan po preteku treh mesecev prvostopenjske kazni napisal domačim Anton Suknaić (obsojen 4. junija 1936): »Kot veste, smo prestavljeni iz Mitrovice v Maribor. Tri mesece sem že v samotni celici. Pisati smem enkrat v štirih tednih. Pošto smem sprejemati samo od matere, bratov in sester. Pisati mi smete samo o družinskih zadevah. Zanima me, kako so ... (nečitljivo) v šoli, kako Katica, kako zdravje, kako s strankami (zadnje prečrtano). Pošljite mi knjige za politični izpit, zanje sem vas že nekajkrat prosil. O svojem življenju vam bom pripovedoval, ko se vrnem domov. Mi smo kaznjenci. Prosim Vas, da mi pošljete nekaj denarja, da si lahko preskrbim najpotrebnejše drobnarije. Tobaka mi ne pošiljajte. Potreboval bom zimsko perilo (perilo prečrtano), par debelih volnenih, liških nogavic (prečrtano). Še vedno smo v samotnih celicah. Vsekakor pišite čim več in čim pogosteje.«⁷¹

Pri prestajanju kazni »v kleti« so težje zboleli Anton Suknaić, Zvonko in Vladimir Brkić ter Trajko Stamenković (vnetje rebrne mreže, začetki tuberkuloze), tako da je posvetovalni odbor mariborske kaznilnice 30. septembra 1936 na svoji seji sklenil, da predlaga za Antona Suknaića in Zvonimirja Brkića zaradi boleznih pogojni odpust za Vladimirja Brkića in Trajka Stamenkovića pa pomilostitev, ki naj bi jima znižala kazen.⁷² Predlog posvetovalnega odbora mariborske kaznilnice pravosodno ministrstvo gotovo ni

upoštevalo, saj so vsi štirje predlaganci odslužili svojo kazen do konca.

Kljub hudi osamljenosti so politični obsojenci v mariborski kaznilnici v tem času v glavnem preko trkanja na stene vzpostavljali zveze med seboj, od časa do časa pa se je tudi posrečilo, tako v nedeljo pri obisku cerkve — znotraj kaznilnice — predati drug drugemu kakšno pismeno sporočilo. Že od vsega začetka je tako teklo dogovarjanje, da bi s skupnim nastopom takoj ko bi bilo mimo trimesečno obdobje izdrževanja prvostopenjske kazni, dosegli premestitev v skupne prostore.⁷³

Ali so politični obsojenci v mariborski kaznilnici v tem času imeli kakšno zvezo z zunanjim svetom, morda s partijsko organizacijo v Mariboru? Podatkov za obdobje do začetka gladovne stavke o tem sicer ni; morale pa so obstajati, saj je komaj verjetno, da bi se povsem slučajno začeli gladovni stavki 24. oktobra 1936 v Sremski Mitrovici in v Mariboru istočasno.

17. septembra 1936 je kaznilniška uprava v Mariboru odposlala upravi mesta Beograda, njenemu policijskemu oddelku šifriran listek, ki je bil zasežen pri Ivanu Vukeliću, obsojenem na 7 let robije zaradi razbojništva; po mnenju kaznilniške uprave je bil šifrirani list morda namenjen obsojencem komunistom. V Beogradu šifer niso mogli razrešiti.⁷⁴

Medtem ko so politični obsojenci v mariborski kaznilnici, porazdeljeni po samotnih celicah, pričeli snovati akcijo, s katero naj bi izsilili skupen zapor, pa je vodstvo KPJ razpravljalo o njihovem obnašanju v preiskavi pred policijo in potem na sojenju pred sodiščem za zaščito države. V zvezi z glavnim »zembiljskim« procesom, katerega nosilec je bil Djordje Mitrović, je sicer Zvonko Brkić po vojni izjavil: »Na sojenju so se vsi dobro držali, nihče se ni obnašal kapitulantsko (...). Imel sem vtis, da naše priznavanje ali nepriznavanje pred samim sodiščem ni igralo nobene vloge pri oceni krivde, temveč so na koncu bile izrečene kazni v sorazmerju z vlogo posameznika v partiji.«⁷⁵

Že 2. julija 1936 je CK KPJ poslal kolektivno političnih obsojencev, komunistov, v kaznilnici v Sremski Mitrovici sporočilo s smernicami za politično delovanje znotraj kolektiva, dotikalo pa se je tudi problema novicev, ki so prihajali v tem času v kaznilnico, potem ko so bili obsojeni na »zembiljskih« procesih.⁷⁶ CK KPJ je sporočal: »Verjetno bodo kmalu pričeli prihajati k vam ljudje iz policijskih vdorov (proval) v novembru lani. Nujno je pohiteti s preiskavo o njihovem vedenju in nam čim prej poslati poročilo. Kakor sklepamo iz obtožnice in vrste informacij so se zelo slabo držali in zaslužijo brezpogojno izključitev: Mitrović, Zovko,⁷⁷ Kralj, Kraus, iz skupine Mitrović ter Dursanović, Sabolek, Tomičić iz skupine mladincev.«

Ali so udeleženci »zembiljskih« procesov in drugih procesov pred državnim sodiščem za zaščito države v prvi polovici 1937. leta bili zaslišani od partijskih komisij v kaznilnici v Sremski

Mitrovci? Odgovor je treba iskati v gradivu o kaznilnici v Sremski Mitrovici v arhivu CK ZKJ.

Vsekakor je centralni komite pratije ukrepal.

Proleter, glasilo KPJ je v svoji številki september 1936, številka 6, letnik 12, prinesel obvestilo: »Izključeni iz partije«. »S sklepom Centralnega komiteja KPJ so iz vrst KPJ izključene sledeče osebe: Djordje Mitrović, Franjo Kralj, Milan Hofman, Pavle Dursanović, Josip Sabolek. S tem ko je kapitulirala pred policijo je ta skupina bivših funkcionarjev izdala svoje tovariše, izdala je našo partijo in s tem je tudi izdala stvar osvoboditve delavskega razreda.«

Obsodba je bila huda, komaj verjetno pa je, da je vest o njej tedaj dosegla politične obsojence v mariborski kaznilnici. Ti so medtem nadaljevali z dogovarjanjem o skupnem nastopu. »Mi smo med seboj zelo hitro vzpostavili kontakte,« je opisal Zvonko Brkić tedanji njihov položaj,⁷⁸ »med sprehodom, s trkanjem ob steno, končno tudi v cerkvi. Med mašo smo se lahko pogovarjali in dogovorili smo se, da po treh mesecih v samotnih celicah stopimo v gladovno stavko in zahtevamo skupni zapor. Medtem je prišla zima, mi smo bili še vedno v letnih oblekah, v celicah je bilo mrzlo, hrana je bila slaba. Zahtevali so, da naj pukamo perje in lepimo vrečke, čemur smo se uprli; nekateri so kar metali perje skozi okna. Nikakor nas niso hoteli pustiti v skupne sobe, ne dovoliti svobodnega sprejemanja paketov.«

13. oktobra 1936 je naposled kaznilniška uprava vendar premestila 8 obsojencev s krajšimi kaznimi iz samotnih celic v skupno sobo, v manjšo skupno sobo pa še posebej tri obsojence, ki so bili že drugič na robiji.⁷⁹ Istega dne je prišla na obisk k svojemu bratu Antonu Suknaiću sestra Katica. Obisk je bil zelo kratek. Kot je bilo že navedeno, je Suknaić pred tem bil 14 dni kazensko v kletni celici, kjer je zbolel. Ko ga je sestra na začetku obiska vprašala, kako to, da tako slabo izgleda in je začel govoriti o tem, da je bil 14 dni v vlažni podzemni celici, kjer je zbolel, so pazniki takoj prekinili pogovor in ga poskušali v naglici odpeljati iz Vrablove pisarne, kjer je obisk potekal. Suknaiću se je vendar še posrečilo, da je sestro prosil, da naj kaj podzame. Suknaićeva sestra je nato po svoji vrnitvi v Zagreb odšla k dr. Rudolfu Bičaniću, znanemu ekonomistu, prvaku SDS (Samostojne demokratske stranke), ki je bil vidna osebnost v KDK (Kmečko-demokratski koaliciji) in Suknaićev znanec.⁸⁰ Dr. Bičanić je nato seznanil s podatki, ki mu jih je posredovala Suknaićeva sestra o svojem bratu in sploh o položaju političnih obsojencev v mariborski kaznilnici, dr. Vladimirja Mačka, voditelja Združene opozicije. Dr. Maček je bil medtem obveščten, da bodo 24. oktobra 1936 v protest proti nečloveškemu ravnanju Dušana Petrovića, ravnatelja kaznilnice v Sremski Mitrovici, politični obsojenci v tej kaznilnici stopili v stavko. Sestavil je letak z naslovom »Dr. Vladko Maček o nečloveškem ravnanju s političnimi obsojenci. Pismo poslano pravosodnemu ministru.« V tem letaku, z datumom 23. oktober 1936, je dr. Maček opisal položaj političnih obsojencev

v kaznilnici v Sremski Mitrovici, posebej pa je navedel tudi slučaj obsojenca Antona Suknaića v mariborski kaznilnici, ki da je moral »kljub visoki stopnji tuberkuloze in z 38 stopinjami vročine, ležati 14 dni na deskah v kleti polni vode.«⁸¹

20. oktobra 1936 je bil pripeljan v mariborsko kaznilnico iz kaznilnice v Stari Gradiški Miško Sigečan, ki ga je okrožno sodišče v Osijeku 8. julija 1936 obsodilo na 3 leta robije, ker je propagiral samostojno hrvaško državo z dr. Mačkom na čelu.⁸²

22. oktobra 1936 so bili politični obsojenci v mariborski kaznilnici, ki so bili prestavljeni v dve skupni sobi, obveščeni, da bodo morali odsej delati; naslednjega dne, 23. oktobra 1936 sta jim dva obsojenca — kriminalca prinesla na nosilnih papir za izdelovanje vrečic, vendar so delo zavrnil. Zaradi tega so morali 24. oktobra 1936 zjutraj na raport, na katerem jih je nadučitelj Miško Cizelj — ravnatelj Niko Vrabelj je bil na dopustu — kaznoval s sedem dni zopora v disciplinskih celicah, to je v kleti.⁸³ Še istega dne, ko so nastopili kazen, to je 24. oktobra 1936, so odbili hrano in pričeli z gladovno stavko.⁸⁴

Ko so ostali politični obsojenci, komunisti na dopoldanskem sprehodu 24. oktobra 1936 ugotovili, kaj se je zgodilo z njihovimi tovariši iz skupnega zopora, so prav tako stopili v gladovno stavko. Potek dogodkov s tem v zvezi je zelo nazorno opisal paznik Jože Murgelj, poveljnik samotnega oddelka na zaslišanju 31. oktobra 1936 v upravi mariborske kaznilnice:⁸⁵

»Obsojenci komunisti iz skupnega zopora so bili dne 24. oktobra disciplinirani radi tega, ker so odklonili delo. Obsojenci iz skupnega zopora so se od časa, ko so bili dodeljeni v skupni oddelek, sprehajali ločeno od ostalih obsojencev iz celic v drugem delu dvorišča.

Ko so dne 24. oktobra predpoldne bili obsojenci iz celic zopet na sprehodu so gotovo opazili, da ni ostalih obsojencev komunistov iz skupnega zopora na njihovem krogu na sprehodu. To je po mojem mnenju bil razlog, da je takrat, ko so šli iz sprehoda v naš trakt, stopil obsojenec Radić Aleksander iz vrste, vstran in je zaklical: »Dru-govi, naši drugovi su u podrumu, mi nastupamo štrajk, i tražimo šta je u Sremskoj Mitrovici! Vsi ostali so mu nato zaklicali »Hoćemo, živio«! Vse to se ni dalo preprečiti, ker se je zgodilo v veliki naglici. Iz tega soglašanja vseh za početek štrajka bi se dalo sklepati, da so bili že na to poprej pripravljeni.

Po mojem mnenju so se mogli obsojenci v celicah, ki drugače med seboj niso prihajali v dotiko, dogovoriti med seboj na ta način, da so trkali na zid v celici. Radi tega jih je bilo precej izmed njih na raportu, nekateri po dvakrat, in so bili tudi disciplinirani.

Gladovni štrajk so obsojenci izvedli na ta način, da so odklanjali vsako hrano in da so tisto hrano, ki so jo dobili v paketih od doma oziroma pri nakupu priboljškov, deloma vrgli skozi okno na dvorišče, deloma pa pometali v nočne posode in tako uničili.«

Tako se je v mariborski kaznilnici pričela gladovna stavka, kateri se je takoj pridružil tudi Ivo Marinković, čez dva dni pa se je stavkajočim političnim obsojencem pridružilo še šest kriminalnih obsojencev. Upravnik mariborske kaznilnice, Niko Vrabl, je poročal 31. oktobra 1936 ministrstvu za pravosodje:⁸⁶

»Čast mi je poročati, da so dne 24. oktobra 1936 začeli z gladovnim štrajkom tukajšnji obsojenci-komunisti:

Marinković Ivan, ki je bil z razpisom Ministrstva pravde z dne 8. VII. 1936, št. 68175 dne 1. VII. 1936 premeščen v mariborsko kaznilnico iz Lepoglave, in obsojenci Sabolek Ivan, Stamenković Traiko, Dursanović Pavle, Tomičič Mirko, Mitrović Djordje, Kralj Franjo, Kraus Sigmund, Brijaček Anton, Ivičić Viktor, Svetličić Zvonimir, Vanić Mirko, Bumbulović Mihajlo, Šperac Lovro, Bosak Josip, Maglajlić Djevad, Radić Aleksander, Jerković Ivan, Demajo Naftali, Demajo David, Štefanović Vladimir, Brkić Zvonimir, Zidanšek Mihajlo, Krivak Teodor in Hofman Milan, ki so bili z razpisom Ministrstva pravde z dne 10. VIII. 1936, št. 80540 premeščen v mariborsko kaznilnico iz Sremske Mitrovice.

Skupaj je torej stopilo v gladovni štrajk 25 komunistov.

Kot razlog navajajo, da so se jim odvzele razne beneficije, ki so jih imeli in kakoršne še baje sedaj imajo v drugih zavodih obsojenci-komunisti kot 'politični' obsojenci, zlasti kakršne so imeli v posebnem oddelku za politične obsojence v Sremski Mitrovici.

Vsi navedeni zahtevajo, da se jim te »beneficije«, ki so jim bile odvzete z razpisom Gospoda ministra pravde št. 80540 z dne 10. avgusta 1936, vrnejo in da se vsi premestijo nazaj v Srem. Mitrovico oziroma v tisti zavod, v katerem obsojenci-komunisti take beneficije uživajo.

Dne 26. oktobra je začelo z gladovno stavko še nadaljnjih 6 obsojencev, in sicer Pospišil Adolf, Dasović Ivan, Vukelić Ivan, Ostriš Djuuro in Smojver Franjo, ki so bili na podlagi razpisa Ministrstva pravde št. 11544 z dne 19. februarja 1936 premeščen v Maribor iz Srem. Mitrovice ter Vujošević Paun, ki je bil na podlagi razpisa Ministrstva pravde z dne 11. VII. 1935, št. 71630 premeščen in Niša v mariborsko kaznilnico.

Po odredbi kaznilniškega zdravnika so bili dne 28. oktobra in 30. oktobra vsi navedeni umetno hranjeni z izjemo obsojencev Krivaka Teodorja in Radića Aleksandra, ki sta dne 29. oktobra prostovoljno začela sprejemati hrano z utemeljitvijo, da sta bila od drugih h gladovni stavki zapeljana.

Čast mi je prositi za morebitne nadaljnje odredbe.

V Mariboru, dne 31. oktobra 1936.

Upravnik: Vrabl

O tem, kakšne so bile zveze obsojencev komunistov s kriminalnimi obsojenci, ni podatkov; iz

razpoložljivih podatkov tudi ni razvidno, koliko časa so obsojenci kriminalci vztrajali v gladovni stavki.

Ko je gladovna stavka pričela, je bil ravnatelj mariborske kaznilnice Niko Vrabl na dopustu v Ljutomeru, zastopal pa ga je, kot je bilo že navedeno, nadučitelj Miško Cizelj. Ta je po izbruhu stavke tudi drugo skupino stavkajočih kaznoval s 7 dni zapora v disciplinski celici.⁸⁷ Niko Vrabl se je vrnil z dopusta 27. oktobra 1936, naslednjega dne pa so bili stavkajoči obsojenci po odredbi in v prisotnosti kaznilniškega zdravnika dr. Jurečka prvič umetno hranjeni.⁸⁸

Umetno hranjenje je potekalo pod najhujšo prisilo in celo s cevčico, potisnjeno skozi nos, ko obsojenci niso hoteli odpreti ust; soglasni so podatki o tem, da so obsojenci pri prisilnem hranjenju pretrpeli hude muke.⁸⁹

Kot je razvidno iz Vrablovega poročila od 31. oktobra 1936, sta Teodor Krivak in Aleksander Radić 29. oktobra 1936 prekinila gladovno stavko in začela sprejemati hrano; po podatkih zapisnika, ki je bil sestavljen o stavki 4. novembra 1936 z Nikom Vrablom v prisotnosti odposlanca ministrstva za pravosodje, Radomirja Pašića,⁹⁰ pa je podatek, da niso stopili v gladovno stavko Anton Suknaić ter brata Vladimir in Zvonimir Brkić, češ da niso stopili v gladovno stavko, ker so bili tuberkulozni — kar pa sta tako Anton Suknaić kot Zvonko Brkić v povojni izjavi zanikala.⁹¹ Sicer pa je upravnik mariborske kaznilnice, Niko Vrabl 1. novembra 1936 v dopisu pravosodnemu ministrstvu vso trojico navedel med tistimi obsojenci, ki so tudi po smrti Djordja Mitrovića nadaljevali s stavko.^{91a}

Kot je bilo že omenjeno, so 24. oktobra 1936 pričeli z gladovno stavko tudi politični obsojenci v kaznilnici v Sremski Mitrovici. Ti pa so končali z gladovno stavko že 28. oktobra 1936, ko jim je bila razglašena odredba pravosodnega ministrstva, s katero je bila ukinjena odredba od 10. avgusta 1936 in ponovno uveljavljena odredba od 9. septembra 1935 (Miškulinova odredba).⁹²

Ravnatelj mariborske kaznilnice, Niko Vrabl je šele 31. oktobra 1936 obvestil ministrstvo za pravosodje o gladovni stavki v kaznilnici. O tem je izjavil v zapisniku od 4. novembra:⁹³ »Ker je zdravnik odredil vse potrebno za hranjenje stavkajočih, nisem smatral za potrebno, zlasti ker so podobne stavke povsem navadni občasni pojavi v kaznilnicah, da o tem obvestim ministrstvo. Nameraval sem obvestiti ministrstvo po končani stavki, ki običajno traja okoli tri dni ali vsaj ne mnogo več, kot sem to storil ob sličnih dogodkih že v minulih letih.«

Niko Vrabl je bil očitno prepričan, da bo zlahka opravil s stavkajočimi, dogodki v zvezi s stavko pa so se obrnili v nepričakovano smer. Stavkajoči so bili trdovratnejši kot je pričakoval in ministrstvo za pravosodje je s svojo odredbo od 28. X. 1936 s svojim popuščanjem ugodilo zahtevam stavkajočih političnih obsojencev v Sremski Mitrovici, kar je posredno tudi vplivalo na položaj stavkajočih v mariborski kaznilnici. Niko Vrabl je v zgoraj navedenem zapisniku od 4. novembra

1936 izjavil, da je odredbo ministrstva za pravosodje prejel šele 31. oktobra 1936 dopoldne, da je stavkajoče takoj obvestil o tej odredbi, ti pa da so izjavili, da bodo nadaljevali s stavko, deloma zato, ker želijo biti premeščeni nazaj v Sremsko Mitrovico ali v kakšno drugo kaznilnico, deloma pa tudi zaradi tega, ker v odredbi od 28. oktobra 1936 ni povedano, da jim ni potrebno delati, da lahko kadijo po svoji volji in da se jih ne sme siliti v cerkev. K temu je Vrabl v zapisniku navedel, da je sporočil stavkajočim, da tem njihovim zahtevam ne more ugoditi, dokler ne prejme drugačne odredbe od ministrstva za pravosodje in da vztraja pri predpisih Zák⁹⁴ in določilih hišnega reda.

Ob 17.55 je 31. avgusta 1936 na bolniškem oddelku mariborske kaznilnice umrl Djordje Mitrović, ki se je od prvega dne udeležil gladovne stavke. Iz zapisnika o njegovi smrti, ki je bil sestavljen v mariborski kaznilnici 2. novembra 1936, povzemamo podatke o poteku dogodkov v zvezi z njegovo usodo.⁹⁵

Paznik Matevž Plevnik, ki je v noči od 30. na 31. oktober 1936 imel službo nočnega stražnega poveljnika, je izjavil, da je četrte ure pred polnočjo zvonil iz centrale paznik Ivan Lešnik, ki je imel to noč od 21. do 24. ure nočno stražo v samotnem odelku in pri disciplinskih celicah. Lešnik mu je povedal, da je Djordje Mitrović začel kričati v svoji celici, da mu je zelo slabo. Matevž Plevnik je tekel po bolniškega paznika desetarja Čeha, ki je imel nočno službo v kaznilniški bolnici ter mu naročil, da takoj odide k obsojencu Mitroviću v njegovo celico.

Paznik Josip Murgelj, ki je bil poveljnik samotnega oddelka A, v katerem je bila celica Djordja Mitrovića, je izjavil, da je 30. oktobra 1936 zvečer postavil Mitroviću večerjo v celico, da je bil Mitrović naslonjen na posteljo. Murgelj naj bi mu bil svetoval, da naj se javi k zdravniku, če se počuti slabega, Mitrović pa da mu je samo odgovoril: »Od vas ne trebam ništa.«

V soboto 31. oktobra zjutraj je Murgelj, ki ponoči ni bil v službi, videl, da je prišel zjutraj k Mitroviću v celico kaznilniški zdravnik dr. Jurečko, ki je odredil, da se Mitrovića takoj premesti v kaznilniško bolnico, kar se je tudi zgodilo. Po Murgeljevi izjavi je bil Djordje Mitrović pri prihodu v mariborsko kaznilnico izmed vseh komunistov najbolj slab in mršav ter se je držal sključeno.

Zaslišan je bil tudi Franjo Čeh, bolniški paznik, ki je izpovedal podrobnosti o Mitrovićevi smrti: »V noči od 30. na 31. oktober sem kot bolniški paznik imel nočno službo. Ravno opolnoči me je poklical desetar Plevnik Matevž ter mi povedal, da je obsojencu Mitroviću v celici slabo. Šel sem takoj k obsojencu v njegovo celico ter ga vprašal, kaj mu je. Rekel mi je, da ga zebe in da ga žeja. Zmeril sem mu temperaturo, ki je znašala 37,5°. Šel sem takoj v bolnico ter mu skuhal čaj (lipov) in ga neseš v celico. Mitrović pa je čaj samo poskusil ter ga nato odklonil, rekoč, naj čaj jaz pijem sam in je zahteval vodo. Zahteval je kozarec vode in ga je tudi dobil. Ko

je odklonil čaj, mi je rekel, naj mu prinesem strihnina, ker noče več živeti.

Na moje vprašanje, ali naj pokličem zdravnika ali želi morda kaka zdravila, mi je odgovoril: »Ja nisam tražio ne vas, ne lekara i toliko manje lekove. Lekove hoćemo dati našim ministrima zato, što nas drže u zatvoru.«

Ker je, kakor je videti, Mitrović vse nadaljnje odklonil, sem ga pustil in zjutraj takoj ta slučaj javil kaznilniškemu zdravniku.

Zdravnik je takoj obiskal Mitrovića v celici ter je odredil prenos v kaznilniško bolnico. Na zdravnikovo vprašanje, ali ga kaj boli, je rekel, da dena rama.

Mitrović je tudi v bolnici odklanjal vsako hrano in zdravila, umetno hrano pa je izbruhal s silo. Samo popoldne je na veliko prigovarjanje vzel šalico čaja s konjakom in po zdravnikovi ordinaciji 15 kapljic tincture digitalis. Umrl je ob 17 h 55'.

Ko smo dne 31. oktobra prenesli obsojenca Mitrovića v bolnico, mi je na moje vprašanje povedal, da ni bil na prostosti nikoli resno bolan, nač pa je začel bolehati, odkar je bil aretiran. Rekel je, da od tistega časa čuti bolečine v pljučih, pri srcu in v križu. Rekel je tudi, da je čutil bolečine od takrat, odkar je bil pretepen pri policiji.«

Zvonko Brkić je bil med gladovno stavko v celici poleg Mitrovićeve. V izjavi 1972. leta⁹⁶ je povedal, da je videval Djordja Mitrovića vsak dan na sprehodu in da je Mitrović zelo slabo izgledal. Po Brkićevem mnenju je bil on voditelj stavke, pri njem so se zbirale vesti, on je posameznike obveščal naprej in on je tudi njega obvestil o začetku stavke; sicer pa naj bi bila še v vodstvu stavke Mihajlo Bumbulović in Trajko Stamenković. »Djordje Mitrović je umrl osmi dan stavke,« je navedel Zvonko Brkić, »bil je v celici zraven mene, vso noč pred smrtjo je vzdihoval, šele zjutraj, ko so normalno odpirali celice, so ga odpeljali v bolnico, kjer je umrl še istega dne.«

Dan po Mitrovićevi smrti je Vrabl sklical na hodniku vse stavkajoče, jim sporočil, da je Mitrović mrtev in da bo še kdo umrl med stavko, če ne bodo prenehali.⁹⁷

1. novembra 1936 je ravnatelj kaznilnice v Mariboru Niko Vrabl z dopisom obvestil ministrstvo za pravosodje,⁹⁸ da 24 političnih obsojencev nadaljuje s stavko in da obstaja nevarnost, da bo še kdo od njih umrl. Predlagal je, da naj bi obsojence komuniste iz mariborske kaznilnice premestili v kakšen drug zavod, med razlogi za njihovo premestitev pa je naštel vrsto dejstev; tako je opozoril, da zaradi tega, ker je mariborska kaznilnica zidana tako, da se vsi trakti stekajo, ni mogoče obsojencev komunistov popolnoma odvajati od drugih obsojencev, da obstaja nevarnost, da bodo obsojenci kriminalci tudi pričeli stavkati, ko bodo videli, kaj so dosegli s svojim nastopom obsojenci komunisti, da sama lega kaznilnice ob bližnji železniški progi in v soseščini banovinske bolnice omogoča možnost sporazumevanja političnih obsojencev z zunanjim sve-

tom in da je Maribor obmejno mesto in obstaja nevarnost komunistične akcije iz inozemstva.

1. novembra 1936 je uprava mariborske kaznilnice brzojavno obvestila Mitrovičevu družino v Tuzli, da bo Mitrovič pokopan v torek 3. novembra 1936 ob 8. uri.⁹⁹

Na prošnjo kaznilniške uprave je Mestno poglavarstvo v Mariboru odredilo za 2. november 1936 obdukcijo Mitrovičevega trupla. Obdukcijo sta opravila dr. Alfonz Wankmüller kot zastopnik mestnega poglavarstva in honorarni kaznilniški zdravnik dr. Ivan Jurečko.¹⁰⁰

2. novembra 1936 je prišla v Maribor na kaznilniško upravo iz Tuzle brzojavka Mitrovičevih sorodnikov, da pridejo na pogreb. 2. novembra 1936 je bil z brzojavko obveščen o pogrebu tudi odvetnik Bora Prodanović v Beogradu.¹⁰¹

3. novembra 1936 je ob 11.25. prispela iz Zagreba v kaznilnico brzojavka »Počakajte s pokopom, prideva danes, mati in brat.«¹⁰²

Medtem je bil pogreb v torek 3. novembra 1936 že ob osmih zjutraj, pogrebni obred je opravil pravoslavni vojni kurat prota Ivošević.¹⁰³ Djordja Mitroviča so pokopali na pokopališču na Pobrežju v Mariboru na bolniškem oddelku, polje IV, številka 400.¹⁰⁴

V torek 3. novembra 1936 popoldne je prišla v kaznilnico v spremstvu dr. Vekoslava Kukovca kot pravnega zastopnika mati Djordja Mitroviča Jovanka Mitrovič, ki se je, kot je poročal upravnik kaznilnice Niko Vrabl 16. decembra 1936 v okrožnem sodišču v Mariboru,¹⁰⁵ pozanimala pri Djuru Sudžukoviću, poveljniku paznikov, o smrti svojega sina ter prevzela sinovo zapuščino.

Z gladovno stavko so politični obsojenci v mariborski kaznilnici prenehali 2. novembra 1936 razen Jovana Jerkoviča, ki je prekinil gladovno stavko šele 3. novembra 1936; s stavko je končal na prigovarjanje Radomirja Pašića, odposlanca ministra za pravosodje, ki je 3. novembra 1936 prispel iz Beograda v zavod.¹⁰⁶

Radomir Pašić se je 3. novembra 1936 popoldne in naslednjega dne dopoldne mudil v mariborski kaznilnici, kjer je raziskal položaj v zvezi z gladovno stavko političnih obsojencev; o svojih ugotovitvah je 5. novembra 1936 predložil v Beogradu ministru za pravosodje obširno poročilo.¹⁰⁷ Njegova osnovna ugotovitev o tem, zakaj so politični obsojenci stopili v gladovno stavko, se je glasila:

»Vse do 22. oktobra tega leta so bili obsojenci v glavnem mirni in poslušni, toda tega dne so bili obveščeni, da bodo v svojih sobah, kjer so tudi spali, morali delati. Ker so bili mnenja, da jim kot političnim obsojencem ni potrebno delati, saj jih tudi v Sremski Mitrovici nihče ni silil k delu, so 23. oktobra delo zavrnil in 24. oktobra bili zato odpeljani na kazenski raport, na katerem so prejeli po sedem dni celičnega zapor. To je povzročilo, da so takoj stopili v stavko, o kateri pa so sicer že prej razmišljali, saj se je z njimi prestrogo ravnalo, ko so za neposlušnost morali v ta celični zapor, ki so ga izdrževali v hladnih kletnih prostorih, katere sem pregledal in se prepričal, da so dokaj vlažni.«

V nadaljevanju poročila je Pašić izrekel ugodno oceno o ravnanju kaznilnične uprave z zaporniki med njihovo stavko, pohvalil je red, ki vlada v zavodu. Podprl je predlog, da bi premestili politične obsojence iz mariborske kaznilnice v nek drug zavod in navedel, da je treba upravnik opozoriti, kar je že tudi sam storil, da mora, dokler ta prestavitev ne bo uresničena, upoštevati določila iz avgusta 1935,¹⁰⁸ ter obsojencev ne siliti k delu.

Na koncu svojega poročila je Pašić še navedel, da se je študent prava, Aleksander Radić, v njegovi prisotnosti odrekel komunizmu in bi bilo na mestu, da se ga takoj pogojno odpusti iz kaznilnice.¹⁰⁹

Takoj po končani stavki je kaznilniška uprava 3. novembra 1936 politične obsojence predstavila v dve sobi skupnega zapor. Po podatkih Zvonka Brkića so bili razporejeni v eno sobo Anton Suknaić (prišel iz bolnice šele 11. 11. 1936), Zvonko Brkić, Viktor Ivičić, Vlado Brkić, Mirko Tomičić, Sigmund Kraus. V drugi sobi so bili Ivan Sabolek, Trajko Stamenković, Pavle Dursanović, Franjo Kralj, Ivan Brijaček, Zvonimir Svjetličić, Mirko Vanić, Mihajlo Bumbulović, Lovro Šperac, Josip Bosak, Dževad Maglajlić, Aleksander Radić (odpuščen 7. novembra 1936), Jovan Jerković, Naftali Demajo, David Demajo, Vladimir Stefanović, Miloš Zidanšek, Milan Hofman. Zvonko Brkić je tudi navedel, da so v skupnih sobah takoj organizirali študij.¹¹⁰ Anton Suknaić je v povojni izjavi opisal življenje v skupni sobi kot najlepši čas, kar ga je kdaj doživel, zlasti zaradi tovarištva, ki je vladalo med zaporniki.¹¹¹

4. novembra 1936 so bili v prisotnosti Radomirja Pašića, odposlanca ministrstva za pravosodje, zaslišani o vzrokih stavke Mihajlo Bumbulović, Trajko Stamenković in Franjo Kralj. Vsi trije so kot glavni vzrok za izbruh gladovne stavke navedli prestrog režim, zahtevo po skupnem zaporu in protest proti temu, da se jih je sililo k delu.¹¹²

4. novembra dopoldne se je pred glavnimi vhodnimi vrati v kaznilnico zbrala skupina žensk iz Zagreba, svojcev komunističnih obsojencev, ki so prišle na obisk k posameznim zapornikom. Ko se jim je sporočilo, da so obiski prepovedani vse do 20. novembra in da lahko hrano ali denar, vse kar so prinesle s seboj, predajo v pisarni poveljnika paznikov, kar je mati obsojenca Mirka Tomičića tudi storila, so ostale žene pričele pred kaznilniškim vhom glasno protestirati in so se razšle šele, ko so se pojavili mestni stražniki, katere je poklicala kaznilniška uprava.¹¹³ Nato je skupina svojcev obsojencev komunistov v mariborski kaznilnici 5. novembra 1936 sestavila protestno pismo, naslovljeno na ministrstvo za pravosodje, to pismo pa so podpisale Hela Hofman, Nada Kraus, Anka Tomičić, Leonora Svjetličić, Elizabeta Turković in Nada Hofman. Pritožile so se nad surovostjo, s katero so bile odpravljene, ko so hotele videti svojce, zlasti so obtoževale poveljnika paznikov Djura Sudžukovića. Zahtevale so, da naj privatni zdravnik, ki bi ga izbral

njihov pravni zastopnik v Mariboru, dr. Vekoslav Kukovec, pregleda bolne obsojence.¹¹⁴

Gladovni stavki političnih obsojencev v Sremski Mitrovici od 24. do 28. oktobra 1936 in v mariborski kaznilnici od 24. oktobra do 3. novembra 1936 sta potekali v času, ko so se v jugoslovanski javnosti napredne in demokratične sile vse bolj odločno zavemale za politične obsojence po kaznilnicah in zaporih. V brošuri »Apel pošteni in demokratični javnosti«, katero je podpisal kot odgovorni izdajatelj književnik Stevan Galogaža iz Zagreba, so bile v obširnem članku, z datumom konec oktobra 1936 in s podpisom »družine in sorodniki političnih obsojencev«, opisane razmere, ki so v tem času vladale v kaznilnicah v Sremski Mitrovici in v Mariboru. Članek je med drugim ugotavljal: »Zakon o izdrževanju kazni odreja, da mora biti kazen humana in da ne sme onesposobiti kaznjenca za življenje po njegovem prihodu iz kaznilnice. Medtem ima ravnanje, ki sta ga uvedla Petrović in Vrabl v mitroviški in mariborski kaznilnici, namen politične obsojence polagoma ubijati, ter jih telesno in duševno pohabiti. Pod takšnimi pogoji kazni ni več kazni, temveč — zločin.«

Ilegalno glasilo političnih obsojencev, komunistov v kaznilnici v Sremski Mitrovici, ZB je v številki 7, novembra 1936 II. letnik v članku »Najnovejše žrtve fašistične reakcije« prineslo poročilo o življenjski poti in o smrti Djordja Mitrovića. V članku je dana celovita ocena njegovega delovanja, med drugim je zapisano: »Mlad v gibanju, še premalo izkušen in prekaljen, postavljen na odgovorno mesto, kateremu ni bil dorastel — je Mitrović na žalost omagal pod strahovito policijsko torturo. Toda razen v tem trenutku slabosti, je tovariš Mitrović prej in pozneje dal vse, kar more proletarec dati za stvar svojega razreda in delovnega ljudstva nasploh, saj je končno v boju žrtvoval svoje mlado življenje.«¹¹⁵

Iz v bistvu skopih podatkov, ki samo fragmentarno osvetljujejo predzgodovino in potek gladovne stavke političnih obsojencev v mariborski kaznilnici 1936. leta, si je seveda težko ustvariti sliko o človeških razsežnostih tega pogumnega in nepopustljivega boja zaprtih komunistov za kaznilniškimi zidovi v Mariboru, o ponižanju, ki so ga morali pretrpeti, o razčlovečenju, ki so mu bili podvrženi.

Čprav z nobenimi bistveno novimi podatki, toda z ogorčenostjo in neposrednostjo, s katero je napisana, nam lahko pripomore k razumevanju takratnih razmer in okoliščin, v katerih je potekala gladovna stavka v Mariboru, prijava, ki so vložili junija 1937 pri Državnem tožilstvu okrožnega sodišča v Mariboru politični obsojenci, udeleženci gladovne stavke, pozneje prestavljeni v kaznilnico v Sremski Mitrovici.

Prijavo so poslali Ivo Marinković, David Demajo, Viktor Ivičić, Sigmund Kraus, Mirko Vanić, Naftali Demajo, Ivan Sabolek, Vladimir Štefanić, Miloš Zidanšek, Mirko Tomičić, Pavle Dursanović, Zvonimir Svetličić, Vladimir Brkić in Dževad Maglajić.¹¹⁶

Naj za konec navedemo značilen odstavek iz prijave narodnega heroja Iva Marinkovića, v katerem opisuje svoj prihod v mariborsko kaznilnico:

»Ob sprejemu me je v mariborski kaznilnici pričakal poveljnik paznikov Sudžuković z najhujšimi psovki in grožnjami, češ da bom prejel toliko udarcev, da se bom zgrbil, da ne bom prišel živ iz kaznilnice, temveč bom pustil svoje kosti v Mariboru, da bom moral ozdraveti od komunizma ali pa bom umrl v kaznilnici. Takoj so me brez opravičljivega razloga vrgli v vlažno klet, bosega in v raztrganem oblačilu, v kleti pa so me držali tri dni, ne da bi me odpeljali na raport, ali da bi mi razložili, zakaj sem kaznovan. Ves ta čas nisem bil izveden na sprehod, toda že na začetku so mi vzeli vso moje privatno perilo, zobno ščetko in druge higienske potrebščine. V tej kleti se mi je načelo zdravje, pa sem zaradi tega in poznejšega hudega ravnanja z menoj dobil tuberkulozo, od katere še zdaj bolujem.«

Gladovna stavka političnih obsojencev v mariborski kaznilnici poleti 1936 je bila upor proti takšnemu ravnanju z obsojenci, uspešen konec stavke, čeprav za ceno človeškega življenja pa je pripomogel k vsaj začasnemu izboljšanju položaja političnih obsojencev nasploh v kaznilnicah stare Jugoslavije.

OPOMBE

1. Glej France Filipič: Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919—1939, Ljubljana, 1981 (odslej Poglavja), stran 29.
2. Enako.
3. Objavljen v Službenih novinah 26. februarja 1929, št. 47 (XXI).
4. Ministrstvo za pravosodje, št. 90954, 9. september 1935, Septembrska uredba, podpisal minister za pravosodje dr. M. Miškulin, Arhiv Jugoslavije (odslej AJ) (izloženo gradivo).
5. Ministrstvo za pravosodje, št. 80540, odredba od 10. avgusta 1936. AJ.
6. Kazenska prijava Ivana Marinkovića proti Jurečku, N. Sudžukoviću, Murglu, Pihlerju in Lisenku državnemu tožilcu v Mariboru, brez datuma; 2. julij 1937, poročilo uprave kazenskega zavoda v Sremski Mitrovici, pov. 81, poslano ministrstvu za pravosodje. AJ, izloženo.
7. Poročilo kaznilniške uprave v Sremski Mitrovici v zvezi z odredbo ministrstva za pravosodje od 10. avgusta 1936, nepopolno. Arhiv Centralnega komiteja ZKJ (A CK ZKJ), fond Sremska Mitrovica.
8. dopis ministrstva za pravosodje, pov. br. 1489 od 17. novembra 1936 upravi kazenskega zavoda v Požarevcu, ki navaja odredbo ministrstva za pravosodje od 28. oktobra 1936, pov. št. 1489. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izloženo.
9. Poročilo Radomirja Pašića, odposlanca ministrstva za pravosodje o gladovni stavki v Moški kaznilnici v Mariboru, 5. novembra 1936, pov. št. 1554 naslovljeno na ministra za pravosodje. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izloženo gradivo.
10. Dopis uprave Moške kaznilnice v Mariboru, 11. avgusta 1936, št. 5251/36

upravi kazenskega zavoda v Sremski Mitrovici. Arhiv CK ZKS (A CK ZKS), fond Moška kaznilnica v Mariboru. — 11. Đuro Zatezalo, Tomislav Majetić: Ivo Marinković, monografija o revolucionarju. Karlovac, 1975, stran 46 in 47. — 12. Dopis uprave Moške kaznilnice v Mariboru, št. 4532/36, 13. julija 1936 ministrstvu za pravosodje. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izločeno gradivo. — 13. Seznam osebja Moške kaznilnice v Mariboru po stanju dne 1. januarja 1937. Arhiv Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru (A MNOM), fond Moška kaznilnica, Maribor. — 14. Glej France Filipič: Poglavlja, sestavek Politični obsojenci v mariborski kaznilnici do 1941. leta. — 15. Enako kot točka 13. — 16. Izjave Milana Hofmana, Zvonka Brkića in Antona Suknaića, pri avtorju. — 17. »Zapisnik, sestavljen v upravi kazenskega zavoda v Mariboru v navzočnosti odposlanca, ministrstva za pravosodje gospoda Radomirja Pašića dne 4. novembra 1936«. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izločeno gradivo. — 18. Pregled zgodovine ZKJ, Ljubljana 1963, stran 176 in 177. — 19. Osnutek zgodovine KPJ — ZKJ, rokopis, stran 157. — 20. Enako, stran 163 in 164. — 21. Proleter, februar 1936, št. 1, stran 5, leto 12, članek »Neka činjenice govore«. — 22. Pravilno Franjo Kralj. Rojen 1901, Babinci, 1941 ga ubili ustaši. — 23. Rojen 1907 v Zbijegu pri Slavonskem Brodu, 1937. leta padel v Španiji. — 24. Rojen 1912 v Čakovcu, živi v Zagrebu. — 25. Rojen 1910 v Martincih, padel 1945 na Sremski fronti. — 26. Narodni heroj, rojen 1905 v Sutivanu na Braču, ubit 1943 od ustašev. — 27. Rojen 1913 v Adaševcih, padel v NOB. — 28. Rojen 1911, Pakrac, 1944 padel v NOB. D. S. 51/35, A CK ZKJ. — 29. D. S. 3/36, A CK ZKJ. Djordje Mitrović se je rodil 23. aprila 1905 v Tuzli, kjer se je izučil knjigoveške obrti. Do leta 1928 je delal v grafični industriji v Somboru, nato v Subotici do 15. avgusta 1931; v Subotici je bil sekretar okrožnega komiteja KPJ. V avgustu 1931 se je umaknil pred policijskim zasledovanjem najprej na Dunaj, odtod je šel v SZ na šolanje na KUNMZ v Moskvi. Decembra 1934 se je vrnil v domovino, deloval najprej kot član PK KPJ v Beogradu, nato kot sekretar ZEMBILJ v Zagrebu. — 30. Rojen 1915 v Gornji Vrbi, padel 4. aprila 1938 pri Barceloni na terrueljski fronti v Španiji. — 31. Rojen 1912 v Gornji Vrbi, umrl 1975 (?) v Zagrebu. — 32. Rojen 1901 v Zagrebu, živi v Zagrebu. — 33. Rojen 1909 v Sarajevu, ustreljen od ustašev 1941. leta v Zagrebu, skupaj z Božidarjem Adžijo, Ognjenom Prico in drugimi. — 34. Rojen 1909 v Brinju, živi v Zagrebu. — 35. D. S. 9/36, A CK ZKJ. — 36. Rojen 1901 v Juršičih, ustreljen 1941. leta od ustašev v Lepoglavi. — 37. Rojen v Ivanču pri Koprivnici, usmrčen 1936. leta. — 38. Rojen 1909 v Dramljah, padel februarja 1942 na Hribarjevem na Notranjskem. — 39. Rojen 1908 v Sisku, umrl 1975 (?) v Zagrebu. — 40. Rojen 1900 v Budimpešti, živi v Zagrebu. — 41. Rojen 1909 v Leskovcu, padel kot partizanski komandant 1941 v Srbiji. — 42. D. S. 6/36, A CK ZKJ. — 43. Rojen 1906 v Omišu, padel v NOB v Dalma-

ciji. — 44. Rojen 1902 v Brčkem, padel v NOB 1941. leta. — 45. Rojen 1906 v Slavonskem Brodu, živi v Slavonskem Brodu. — 46. Rojen 1903 v Baji, padel 1941 v partizanih v Srbiji — 47. Rojen 1906 v Beogradu, padel v NOB. — 48. Rojen 1908 v Beogradu, padel v NOB. — 49. Rojen 1911 v Bela Luki, padel v NOB. — 50. Rojen 1912 v Slavonskem Brodu, usoda neznana. — 51. Glej Savo Kržavac: Robija, Beograd 1979, 330 do 338. — 52. Glej opombo št. 5. — 53. Izjave Zvonka Brkića, Mirka Vanića in Teodorja Krivaka, pri avtorju. — 54. Enako. — 55. Dopis uprave kazenskega zavoda v Sremski Mitrovici št. 9619 od 10. avgusta 1936 upravi kazenskega zavoda v Mariboru. A MNOM, fond mariborska kaznilnica. — 56. Dopis ministrstva za pravosodje št. 80540 od 10. avgusta 1936 upravi kazenskega zavoda Maribor. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izločeno gradivo. — 57. Izjave Teodor Krivak, Milan Hofman, Zvonko Brkić, Mirko Vanić, pri avtorju. — 58. Enako. — 59. Enako. — 60. Enako. Glej tudi pismene prijave Iva Marinkovića, Miloša Zidanška itd. AJ, ministrstvo za pravosodje, izločeno gradivo. — 61. Enako kot opomba št. 57. Dopis ministrstva za pravosodje št. 80540 od 10. avgusta 1936 upravi kazenskega zavoda v Mariboru. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izločeno gradivo. — 62. Dopis ministrstva za pravosodje, kot zgoraj. — 63. Enako. — 64. Osebni spis Anton Sukanić. ZA CK ZKS. — 65. Podatki iz osebnih spisov Djordja Mitrovića, Zvonimira Brkića in Teodorja Krivaka, ZA CK ZKS. — 66. Osebni spis Lovra Šperaka. ZA CK ZKS. — 67. Glej opombo št. 57. — 68. Ministrstvo za pravosodje, pov. br. 1554, 5. november 1936. AJ, ministrstvo za pravosodje, izločeno gradivo. — 69. Dopis št. 5269. AJ, ministrstvo za pravosodje, izločeno gradivo. — 70. Kazen I. stopnje, prve tri mesece po nastopu kazni v kaznilnici je moral vsak kaznenec prebiti v samotni celici, šele potem je bil lahko premeščen (po tako imenovanem irskem sistemu prestajanja kazni) v skupni zapor. — 71. Preslikava pisma, pri avtorju. — 72. 35. seja posvetovalnega odbora, 30. septembra 1936, zapisnik št. 6322/36 AJ, ministrstvo za pravosodje, izločeno gradivo. — 73. Enako kot opomba št. 57. — 74. Dopis uprave Moške kaznilnice v Mariboru št. 6041/36 in odgovor uprave mesta Beograda od 20. septembra 1936, št. 16849. ZA CK ZKS, fond mariborska kaznilnica. V Politiki, 28. marca 1964 je objava profesorja psihologije iz Titovega Užica Časlava Gavrilovića, ki je besedilo dešifriral; med drugim naj bi sporočilo na listku vsebovalo vest, da se je v Španiji začela državljanska vojna, da je bil na kralja izvršen poskus atentata in zato ne bo amnestije itd. — 75. Izjava 11. marca 1972, pri avtorju. — 76. »Pismo robijašem«. Kraljevska bančna uprava je pismo, ki je prišlo policiji v roke, razposlala 23. novembra 1936 raznim upravnim in policijskim ustanovam v banovini. Pov. II/2, No 4786/2 »Komunistična akcija v zaporih«. AMNOM, fond mariborski kaznilnica. — 77. Marko Zovko, rojen 1894 v Širokem Brijegu, po osvoboditvi živel v Zagrebu, obsojen na 2 leti ro-

bije (ni bil prestavljen v Maribor). — 78. Izjava, pri avtorju. — 79. Zapisnik sestavljen v kaznilnici v Mariboru 4. novembra 1936. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izloženo gradivo. — 80. Dr. Bičanić je v tem času izdal knjigo »Ekonomska osnova hrvaškega vprašanja«, ki je tudi v levičarskih krogih bila ugodno ocenjena. — 81. Original letaka hrani Anton Suknaić, preslikava pri avtorju. — 82. Okrožno sodišče v Osijeku, Kzp 755/36, priloženo kaznilniškemu osebnemu spisu v AMNOM. — 83. Glej opombo št. 79. — 84. Enako. — 85. Številka 6985. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izloženo gradivo. — 86. Dopis št. 6899, AJ, ministrstvo za pravosodje, izloženo gradivo. — 87. Glej opombo št. 79. — 88. Enako. — 89. Izjave Zvonka Brkića, Milana Hofmana, Teodorja Krivaka, Antona Suknaića, Mirka Vanića, ustni vir in izjave pri avtorju. — 90. Glej opombo št. 79. — 91. Izjavi pri avtorju. Anton Suknaić je bil med gladovno stavko v kaznilniški bolnišnici. — 91 a. Pov. št. 30/36, AJ, Fond ministrstva za pravosodje, izloženo gradivo. — 92. Dopis upravnika kaznilnice v Sremski Mitrovici, Dušana Petrovića 24. novembra 1936 ministrstvu za pravosodje, pov. št. 232. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izloženo gradivo. — 93. Glej opombo št. 79. — 94. Zik — Zakon o izvrševanju kazni z odvzemanjem svobode. — 95. Št. 6984/36, AJ, ministrstvo za pravosodje, izloženo gradivo. — 96. Pri avtorju. — 97. Izjava Zvonko Brkić, pri avtorju. — 98. Glej opombo št. 91 a. — 99. Poročilo uprave Moške kaznilnice v Mariboru, okrožnemu sodišču v Mariboru, oddelek XI, številka 7828/36, 16. decembra 1936. ZA CK ZKS, fond mariborska kaznilnica. — 100. Enako. Vrabl je poročal, da se je komisijsko ugotovilo, da je Djordje Mitrović bolehal na kronični pljučni tuberkulozi, na razširjenju in degeneraciji srčnih mišic, na vnetju srčnih zaklopnih ter na degenerativnih spremembah notranjih organov. Vzrok smrti naj bi bilo sploš-

no oslabiljenje in vnetje desnega pljučnega vršička, neposredni vzrok smrti oslabiljenje že od prej degeneriranega srca. — 101. AJ, ministrstvo za pravosodje, izloženo gradivo. Brzobjavka je bila odgovor na Prodanovićevo brzobjavko, ki je prispela istega dne z vprašanjem, kdaj bo pogreb. — 102. Enako. — 103. Glej opombo št. 99. 104. Grobna knjiga M/I 1934—1940, 3529. — 105. Štev. 7828/36, glej opombo št. 99. — 106. Poročilo odposlanca ministrstva za pravosodje, Radomirja Pašića, predloženo ministru za pravosodje, z datumom 5. november 1936, pov. št. 1554. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izloženo gradivo. — 107. Kot zgoraj. — 108. Mišljena je septembrska »Miškolinova uredba«. — 109. Radić je bil že 7. novembra 1936 pogojno odpuščen iz mariborske kaznilnice. Podatek iz osebnega spisa v ZA CK ZKS. — 110. Izjava, pri avtorju. — 111. Izjava 24. 11. 1973, pri avtorju. — 112. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izloženo gradivo. — 113. Poročilo uprave Moške kaznilnice v Mariboru št. 7227/36, 16. novembra 1936 IX. odseku ministrstva za pravosodje v Beogradu. AJ, ministrstvo za pravosodje, izloženo gradivo. — 114. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izloženo gradivo. Dejansko je zdravnik dr. Vilko Marin iz Maribora 4. decembra 1936 v navzočnosti inšpektorja ministrstva za pravosodje, Todorovića, pregledal Trajka Stamenkovića, Zvonimirja Brkića, Vladimirja Brkića, Iva Marinkovića, Mihajla Bumbulovića, Naftalija Demaja in Viktorja Ivičića. Poročilo uprave Moške kaznilnice v Mariboru št. 7734/36 IX. odseku ministrstva za pravosodje v Beogradu, 9. decembra 1936. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izloženo gradivo. — 115. A CK ZKJ, fond Sremska Mitrovica. — 116. Poročilo uprave kazenskega zavoda Sremska Mitrovica, Pov. Br. 81 od 2. julija 1937 ministrstvu za pravosodje. 14 prilog. AJ, fond ministrstva za pravosodje, izloženo gradivo.